

De Welwillenden

Van Jonathan Littell verscheen eveneens bij De Arbeiderspers

Het droge en het vochtige. Een korte verkenning op fascistisch grondgebied

Jonathan Littell
De Welwillenden
Roman

VERTAALD DOOR JEANNE HOLIERHOEK EN
JANNEKE VAN DER MEULEN

UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS · AMSTERDAM · ANTWERPEN

Gepubliceerd met steun van het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken,
het Institut Français des Pays-Bas/Maison Descartes en de BNP Paribas.

De vertaalsters konden een aantal weken in het Europäisches Übersetzer
Kollegium in Straelen aan deze vertaling werken. Zij danken Ellis van Midden voor
haar zorgvuldige eindredactie.

De vertaalsters ontvingen voor deze vertaling een werkbeurs van
de Stichting Fonds voor de Letteren.

Eerste druk november 2008

Vijfde druk november 2011

Copyright © 2006 Jonathan Littell

Copyright Nederlandse vertaling © 2008 Jeanne Holierhoek &
Janneke van der Meulen/bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam

Oorspronkelijke titel: *Les Bienveillantes*

Oorspronkelijke uitgave: Gallimard, Parijs

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door
middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder vooraf-
gaande schriftelijke toestemming van bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht
370-372, 1016 CH Amsterdam. *No part of this book may be reproduced in any form, by
print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from bv Uitge-
verij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam.*

Omslag: Nico Richter

ISBN 978 90 295 7870 7 / NUR 302

www.arbeiderspers.nl

Voor de doden

INHOUD

Toccatà	9
Allemandes I en II	33
Courante	337
Sarabande	427
Menuet (in rondo's)	531
Air	855
Gigue	903
Bijlagen	965
Verklarende woordenlijst	967
Overzicht van militaire rangen	981

Toccata

Mensenbroeders, laat me u vertellen hoe het is gegaan. Wij zijn uw broeders niet, zult u antwoorden, en we willen het niet eens weten. Het is inderdaad een treurige geschiedenis, zij het ook een stichtelijke, echt een verhaal met een moraal. Wel zou het een vrij lang verhaal kunnen worden, want er heeft zich heel wat afgespeeld, maar misschien bent u niet al te gehaast, met een beetje geluk hebt u de tijd. Bovendien gaat dit alles ook u aan: u zult zien dat het ook u aangaat. En denkt u nu niet dat ik ga proberen u ergens van te overtuigen; u moet zelf maar zien wat u ervan vindt. Dat ik na al die jaren het besluit heb genomen te gaan schrijven, is om het allemaal eens helder te ordenen, voor mezelf, niet voor u. Een hele tijd kruip je als een rups over de aarde rond, in afwachting van de prachtige, doorschijnende vlinder die je in je draagt. Maar de tijd verstrijkt, de verpopping blijft uit, nog steeds ben je een larf, en wat doe je met die droevige constatering? Zelfmoord is uiteraard altijd een optie. Toch trekt zelfmoord mij eerlijk gezegd niet zo. De mogelijkheid heeft lang door mijn hoofd gespeeld, allicht, en als het er alsnog van moest komen, dan zou ik het als volgt aanpakken: ik zou een granaat tegen mijn hart drukken en heengaan in een felle vreugdeflits. Een kleine ronde granaat, waarvan ik de pin behoedzaam zou verwijderen alvorens de hefboom los te laten, glimlachend bij het metalen geluid van de veer, het laatste geluid dat ik zou horen, afgezien van het bonzen van mijn hart in mijn oren. Dan eindelijk het geluk, of in ieder geval eindelijk rust, en de muren van mijn kantoor getooid met flarden vlees. Dat mogen de werksters opruimen, daar worden ze voor betaald, niets aan te doen. Maar zoals gezegd, zelfmoord trekt mij niet zo. Ik weet trouwens niet hoe dat komt, nog een restant van de oude ethiek misschien, die me tot de stelling brengt dat we niet voor ons plezier op de wereld zijn. Waarvoor dan wel? Ik heb geen idee, om te blijven voortbestaan misschien, om de tijd te doden tot de tijd ons doodt. En dan is schrijven, als bezigheid in verloren uren, niet slechter dan wat ook. Niet dat ik zo veel uren te verliezen heb, ik ben een drukbezet man; ik heb iets wat een gezin wordt genoemd, ik heb werk, verantwoordelijkheden dus, dat vergt allemaal tijd en dan blijft er nog maar weinig over om je herinneringen op te

tekenen. Temeer omdat het me niet aan herinneringen ontbreekt, ik heb zelfs herinneringen te over. Ik ben een soort herinneringenfabriek. Mijn leven heeft bestaan uit het fabriceren van herinneringen, al word ik al een hele tijd betaald voor het fabriceren van kantwerk. Eigenlijk kan ik evengoed niet schrijven. Ik ben er per slot van rekening niet toe verplicht. Na de oorlog heb ik een onopvallend bestaan geleid; goddank heb ik, anders dan een aantal ex-collega's, nooit mijn memoires hoeven te schrijven, noch om me te rechtvaardigen, want ik heb niets te rechtvaardigen, noch om geld te verdienen, want ik verdien toch al een aardige boterham. Ik was een keer voor zaken in Duitsland en had daar een gesprek met de directeur van een grote firma in onderkleding, aan wie ik kant wilde verkopen. Ik was hem aanbevolen door oude vrienden; zodoende wisten we allebei, zonder vragen te hoeven stellen, waar we met elkaar aan toe waren. Na ons gesprek, dat overigens voorspoedig verliep, stond hij op, trok een boek uit de kast en gaf dat aan mij. Het waren de postuum uitgebrachte memoires van Hans Frank, de Generalgouverneur van Polen, getiteld *Im Angesicht des Galgens*, 'Nu ik voor de galg sta'. 'Ik kreeg een brief van zijn weduwe,' was de toelichting van de directeur. 'Het manuscript dat hij na zijn proces heeft geschreven, heeft zij op eigen kosten laten drukken. Met de verkoop van het boek wil ze haar kinderen geven wat die nodig hebben. Kunt u zich voorstellen dat het zover met iemand kan komen? De weduwe van de Generalgouverneur! Ik heb twintig exemplaren bij haar besteld om ze aan anderen cadeau te doen. Ook heb ik al mijn afdelingschefs aangeraden het boek te kopen. Zij heeft me in een aangrijpende brief bedankt. Hebt u hem gekend?' Ik verzekerde hem van niet, waar ik echter meteen aan toevoegde dat ik het boek met belangstelling zou lezen. In feite hadden de wegen van Frank en mij elkaar weleens gekruist, daarover vertel ik u misschien later, als ik er de moed en het geduld voor heb. Op dat moment had het totaal geen zin erover uit te weiden. Het was overigens een buitengewoon slecht boek, verward, zeurderig, gedrenkt in een merkwaardig soort religieuze huichelarij. Wat ikzelf nu op papier zet, zal misschien ook wel rommelig en beroerd geschreven zijn, maar ik zal er alles aan doen om duidelijk te blijven; ik kan u garanderen dat er in ieder geval geen greintje wroeging in zal doorklinken. Ik heb nergens spijt van: ik deed mijn werk, meer niet; en ik maak zelf wel uit hoe er moet worden geoordeeld over mijn familieaangelegenheden, die ik misschien ook nog ter sprake breng; verder zal ik tegen het einde wel over de schreef zijn gegaan, maar in die fase was ik ook niet echt meer mezelf, ik wankelde en trouwens, om mij heen kantelde de

hele wereld, ik was niet de enige die zijn hoofd verloor, dat zult u toch met me eens zijn. Ik schrijf ook niet om mijn weduwe en kinderen te voeden, ik ben heel goed in staat in hun behoeften te voorzien. Nee, dat ik eindelijk heb besloten alles op schrift te stellen, is gewoon om de tijd te verdrijven, misschien ook om licht te werpen op enkele punten die mogelijk voor u en ook voor mezelf nog duister zijn. Verder zal het me goeddoen, denk ik. Want meestal voel ik me tamelijk mat. Dat zal wel door de constipatie komen. Een dieptreurig en pijnlijk probleem, dat voor mij trouwens nieuw is; vroeger was het juist omgekeerd. Ik heb in mijn leven een vrij lange periode gekend waarin ik drie, vier keer per dag naar de wc moest; tegenwoordig bof ik al als ik eens per week kan. Ik moet me behelpen met klyma's, een hoogst onaangename maar doeltreffende methode. Vergeef mij dat ik met zulke onwelvoeglijke details kom, maar ik mag best een beetje klagen. En als u er niet tegen kunt, stopt u dan maar meteen met lezen. Ik ben geen Hans Frank, ik heb de pest aan plichtplegingen. Binnen de grenzen van mijn mogelijkheden wil ik me nauwkeurig uitdrukken. Ondanks mijn fouten, en dat waren er vele, behoor ik nog steeds tot hen die menen dat er voor het leven van een mens niets anders nodig is dan ademen, eten, drinken en poepen, en zoeken naar de waarheid. De rest is facultatief.

Een tijd geleden kwam mijn vrouw thuis met een zwarte kat, waarschijnlijk dacht ze me daar een plezier mee te doen. Uiteraard had ze tevoren niets aan me gevraagd. Ze zal hebben vermoed dat ik botweg zou hebben geweigerd, ik kon dus beter voor een voldongen feit worden gesteld. Toen die kat er eenmaal was, viel er niets meer aan te doen, de kleinkinderen zouden van streek raken enzovoorts. Het was wel een heel vervelend beest. Als ik probeerde het te aaien, om mijn goede wil te tonen, dan sprong het vlug op de vensterbank, waar het me met zijn gele ogen ging zitten aanstaren; deed ik pogingen om het op te pakken, dan werd ik gekrabbd. 's Nachts kwam het juist weer opgerold op mijn borst liggen, als een verstikkende massa, en dan droomde ik dat ik onder een stapel stenen werd gesmoord. Met mijn herinneringen ging het eigenlijk net zo. De eerste keer dat ik besloot ze op schrift te stellen, nam ik verlof. Dat was waarschijnlijk een vergissing. Toch was ik al een eind op dreef: om mijn geheugen op te frissen had ik een fikse hoeveelheid boeken over het onderwerp gekocht en gelezen, ik had organisatiestructuren uitgetekend, gedetailleerde chronologieën opgesteld en zo meer. Maar door dat verlof had ik ineens de tijd, en ik begon te denken. Bovendien was het herfst, een smerige grijze regen speelde de bladeren van de bomen, langzaam raakte ik in

de ban van de angst. Ik merkte dat denken niet goed is.

Ik had het kunnen weten. In de ogen van mijn collega's ben ik een kalme, bedachtzame, bezonnen man. Ja, kalm; maar overdag begint het in mijn hoofd vaak te dreunen, als het gedempte dreunen van een crematorium. Ik praat, ik discussieer, ik neem beslissingen, zoals iedereen; maar wanneer ik aan de bar mijn brandewijn sta te drinken, stel ik me voor dat er een man met een jachtgeweer binnenkomt die begint te schieten; in de bioscoop of in de schouwburg beeld ik me in dat er een ontpinde granaat onder de stoelenrijen door rolt; als er op het plein wordt gefeest, zie ik een met explosieven volgestouwde auto ontploffen en de uitgelaten middagvreugde verandert in een algehele slachting, het bloed stroomt over straat, ik zie hompen vlees tegen de muren kleven, of door de ramen vliegen en in het zondagse eten belanden, ik hoor het geschreeuw, het gekerm van mensen wie hun ledematen zijn afgerukt, als de poten van een insect die door een weetgierige jongen zijn uitgetrokken, het versufte zwijgen van de overlevenden, een vreemde stilte die zich als het ware aan de trommelvliezen hecht, het begin van een langdurige angst. Kalm? Ja, ik blijf kalm, wat er ook gebeurt, ik laat niets merken, ik blijf rustig, onbewogen, als de stomme gevels van een verwoeste stad, als de oude mannetjes op de banken in de parken met hun wandelstok en medailles, als de gezichten, vlak onder het wateroppervlak, van verdronkenen die nooit worden teruggevonden. Die verpletterende kalmte doorbreken, ik zou het niet kunnen, ook al zou ik het willen. Ik ben niet iemand die om een kleinigheid herrie gaat schoppen, ik weet me te gedragen. Toch ga ik er tegelijkertijd onder gebukt. Het ergste, dat zijn niet zozeer de beelden die ik daarnet schetste; dat soort fantasieën heb ik al zo lang, waarschijnlijk al sinds mijn kinderjaren, in ieder geval had ik ze al lang voordat ook ik in de slachthuizen verzeild raakte. Wat dat betreft was de oorlog niet meer dan een bevestiging, en aan die tafereeltjes ben ik gewend geraakt, ik zie ze als een passend commentaar op de ijdelheid der dingen. Nee, het moeilijke, het zware bleek gelegen in het onafgebroken denken. Gaat u maar na: waar denkt u zelf zo in de loop van de dag aan? Eigenlijk aan heel weinig. Het zou niet moeilijk zijn om uw normale gedachten systematisch te rangschikken: praktische en werktuiglijke gedachten, het plannen van handelingen, het organiseren van de tijd (bijvoorbeeld: water voor de koffie opzetten voordat je je tanden poetst, maar pas daarna de boterhammen roosteren, want die zijn sneller klaar); werkbeslommeringen; financiële zorgen; huiselijke problemen; seksuele fantasieën. De details zal ik u besparen. Onder het avondeten bekijkt u het ouder wordende gezicht

van uw vrouw, die zoveel minder opwindend is dan uw minnares, maar die verder uitstekend voldoet, nou ja, zo is het leven, dus kletst u wat over de laatste kabinetscrisis. In feite laat die kabinetscrisis u volkomen koud, maar waar moet u het anders over hebben? Schuif dit soort gedachten terzijde, en u zult het met me eens zijn dat er niet veel overblijft. Natuurlijk zijn er ook wel andere momenten. Onverwachts, tussen twee reclames voor waspoeder door, een tango van voor de oorlog, *Violetta* bijvoorbeeld, en daar is weer het nachtelijk geklots van de rivier, daar zijn de lampions van de uitspanning, de lichte geur van zweet op de huid van een vrolijke vrouw; bij de ingang van een park herinnert een lachend kindergezicht u aan dat van uw eigen zoontje, net voordat hij leerde lopen; op straat breekt de zon door, het licht valt op de grote bladeren en de blankgevekte stam van een plataan: en ineens denkt u aan uw kindertijd, aan het schoolplein waarop u oorlogje speelde terwijl u kreten slaakte van angst en geluk. Even had u dus een menselijke gedachte, maar zoiets komt zelden voor.

Heel anders wordt het wanneer je je werk opschort, je normale bezigheden en de drukte van alledag onderbreekt om je serieus op een gedachte te concentreren. Al gauw komen de dingen dan in zware, zwarte golven terug. 's Nachts raken je dromen ontwricht, ze waaieren uit, woekeren voort en laten in je hoofd na het ontwaken een wrange klamme aanslag achter, die maar langzaam oplost. Begrijp me niet verkeerd: het gaat hier niet om schuldgevoel of wroeging. Dat zal er ook wel zijn, ik wil het niet ontkennen, maar volgens mij liggen de zaken toch ingewikkelder. Zelfs iemand die niet aan de oorlog heeft meegedaan, die niet heeft hoeven doden, krijgt te maken met wat ik nu onder woorden probeer te brengen. Dan zijn daar weer de miezige hatelijkheidjes, de laffe, leugenachtige, kleinzielige trucs die iedereen teisteren. Het is niet zo gek dat de mensen werk en drank en onnozele kletspraatjes hebben uitgevonden. Het is niet zo gek dat de televisie zo'n succes is. Om kort te gaan, ik zette een punt achter mijn rampzalige verlof, dat was beter. Er bleef nog genoeg tijd over om door te pennen, tussen de middag of wanneer aan het eind van de dag de secretaresses waren vertrokken.

Een korte pauze om te braken, en ik ga weer verder. Dat is ook een van mijn vele kleine ongemakken: van tijd tot tijd moet mijn eten er weer uit, soms meteen, soms later, zonder aanleiding, zomaar. Het is een oud probleem, nog uit de oorlog, het begon in de herfst van 1941 om precies te zijn, in de Oekraïne, ik denk in Kiev, of misschien in Zjtomir. Ook daarover ga ik het nog wel hebben. In ieder geval ben ik er sindsdien aan ge-

wend; ik poets mijn tanden, drink een glaasje alcohol en ga door met wat ik aan het doen was. Terug naar mijn herinneringen. Ik heb een aantal schoolschriften gekocht, groot formaat met kleine ruitjes, die ik op kantoor heb weggeborgen in een afgesloten la. Aanvankelijk krabbelde ik mijn aantekeningen op systeemkaarten, ook geruit; nu heb ik besloten het allemaal achter elkaar uit te schrijven. Waarvoor weet ik eigenlijk niet. Zeker niet tot stichting van mijn afstammelingen. Als ik nu ineens zou sterven, aan een hartaanval bijvoorbeeld, of aan een herseninfarct, en mijn secretaresses zouden de sleutel pakken en mijn la openmaken, dan zou het voor die stakkers een behoorlijke schok zijn, voor mijn vrouw ook trouwens: ze hoeven niet eens verder te kijken dan de systeemkaarten. Alles zal dan snel moeten worden verbrand om een schandaal te voorkomen. Mij kan het niet schelen, ik ben op dat moment toch al dood. En al richt ik me dan tot u, voor u schrijf ik uiteindelijk niet.

Mijn kantoor is een prettige ruimte om te schrijven, groot, sober, kalm. Witte, vrijwel kale wanden, een vitrinekast met stalen van het kantwerk; een groot raam, dat van bovenaf zicht biedt op de hal met de machines. Ondanks het dubbele glas is de ruimte voortdurend gevuld met het geklikklak van de Leaver-getouwen. Wanneer ik wil denken, sta ik op van mijn bureau en posteer ik me bij het raam, mijn blik op de rij machines en op de trefzekere, precieze gebaren van de kantwerkers, en dan kan ik daar helemaal in opgaan. Soms ga ik beneden wat tussen de machines lopen dreutelen. Het is donker in die hal, de groezelige ruiten zijn blauwgeverfd, want kant is een kwetsbaar product dat geen licht verdraagt. Het blauwige schijnsel brengt me tot rust, en ik laat me graag meevoeren door het niet-aflatende, syncopische geratel dat de hele ruimte vult, die metalen, hardnekkige roffel in tweekwartsmaat. Nog steeds vind ik de getouwen indrukwekkend. Ze zijn van gietijzer, groengeverfd, en ze wegen tien ton per stuk. Sommige zijn stokoud, ze worden al een hele tijd niet meer gemaakt; losse onderdelen moet ik laten namaken; na de oorlog zijn de machines op elektriciteit gaan werken in plaats van op stoom, maar ze zijn zelf niet veranderd. Ik kom er niet te dicht bij in de buurt, anders worden mijn kleren vies: al die bewegende delen moeten steeds opnieuw worden gesmeerd en olie zou natuurlijk funest zijn voor de kant, daarom wordt er grafiet gebruikt, in verpulverde vorm, en een arbeider strooit het over de bewegende delen uit met behulp van een slurf, alsof hij met een wierookvat staat te zwaaien. De kant komt er zwart uit. Grafietpoeder bedekt de muren en de vloer, de machines en ook de mannen die over de machines waken. Of-

schoon ik ze dus niet vaak aanraak, ken ik die kolossale apparaten goed. De eerste Engelse weefgetouwen die geschikt waren voor het vervaardigen van tule, volgens een zorgvuldig bewaard, geheim procedé, zijn kort na de napoleontische oorlogen Frankrijk binnengesmokkeld, door arbeiders die de invoerrechten wilden omzeilen; een man uit Lyon, Jacquard geheuten, veranderde ze zodanig dat er kant mee kon worden gemaakt, en hij deed dat door er een reeks geponste kartonnen kaarten in aan te brengen die het patroon bepalen. Onderaan bevinden zich de rollen die het garen leveren; midden in het weefgetouw zitten vijfduizend spoelen, de *ziel*, samengepakt in een slede; deze slede wordt omvat en heen en weer geduwd door een *catch-bar* (nog steeds gebruiken we bepaalde Engelse termen), met luide slagen die een hypnotiserend effect hebben, van voor naar achter. De draden, zijdelings gestuurd door koperen *combs* die zijn versmolten met lood, weven knopen volgens een ingewikkelde, door vijf- à zeshonderd jacquardkartons uitgestippelde choreografie; een zogeheten zwaanshals voert de kam omhoog; dan komt ten slotte als een soort spinnenweb de kant tevoorschijn, onder de vertroebelende grafietlaag, zich traag oprolend rond een cilinder aan de top van de Leaver.

Het werk in de fabriek is strikt verdeeld tussen de seksen: de mannen ontwerpen de dessins, perforeren de kartons, brengen de kettingen aan, controleren de getouwen en het gereedschap; hun vrouwen en dochters beperken zich nog steeds tot spoelen vullen, grafiet verwijderen, verstellen, uitrafelen en opvouwen. Tradities zijn taai. De kantwerkers vormen hier een soort proletarische aristocratie. Er moet een lange leertijd worden doorlopen voor werk dat nauw luistert; in de vorige eeuw lieten de kantwerkers uit Calais zich per calèche en met een hoge hoed op naar de fabriek rijden, en ze tutoyeerden hun baas. De tijden zijn veranderd. De oorlog heeft deze bedrijfstak vernietigd, ook al bleven er in die periode ten behoeve van Duitsland nog enkele weefgetouwen in gebruik. Alles moest weer van de grond af worden opgebouwd; op dit moment zijn er hier in Noord-Frankrijk niet meer dan zo'n driehonderd weefgetouwen, terwijl er vóór de oorlog vierduizend in bedrijf waren. Overigens zag je de kantwerkers tijdens de heropleving van de economie veel eerder in een auto rondrijden dan menig burger. Mijn arbeiders tutoyeren me niet. Ik denk niet dat ze me graag mogen. Dat geeft niet, ze hoeven me niet graag te mogen. Ik mag hen ook niet bijzonder graag. We werken samen, meer niet. Een plichtsgetrouwe, ijverige werknemer, die uit zijn weefgetouw kantwerk tevoorschijn brengt dat verder weinig reparatie meer vergt, die krijgt van mij

aan het eind van het jaar een bonus; maar wie te laat of dronken op zijn werk komt, die wordt door mij gekort. Op die basis kunnen we goed met elkaar overweg.

Misschien vraagt u zich af hoe ik in het kantbedrijf terechtgekomen ben. Ik was allesbehalve voorbestemd voor de handel. Ik heb rechten en economie gestudeerd, ik ben doctor in de rechten, in Duitsland vormen de letters *Dr. jur.* een wettelijk onderdeel van mijn naam. De omstandigheden hebben me echter min of meer verhinderd om na 1945 mijn diploma nog te benutten. En als u het precies weten wilt: ook voor het recht was ik allesbehalve voorbestemd. Als jongeman wilde ik het liefst letterkunde en filosofie studeren. Maar dat hebben ze me belet: nog zo'n treurige episode uit mijn familiegeschiedenis, misschien kom ik erop terug. Al moet ik toegeven, voor het kantbedrijf is juridische kennis nuttiger dan literaire. Het is min of meer als volgt gegaan: toen het eindelijk allemaal voorbij was, is het me gelukt om Frankrijk binnen te komen, om voor Fransman te worden aangezien; zo moeilijk was dat niet, gezien de chaos die er op dat moment heerste. Ik keerde terug met een groep Franse gedeporteerden, veel vragen werden er niet gesteld. Ik sprak dan ook onberispelijk Frans; ik had namelijk een Franse moeder; in mijn jeugd heb ik tien jaar in Frankrijk gewoond, ik ben er op de middelbare school geweest, heb me vervolgens met succes voorbereid op het toelatingsexamen voor de ELSF, en heb aan dat instituut nog twee jaar gestudeerd. Omdat ik in Zuid-Frankrijk ben opgegroeid, kon ik zelfs een zweem van een meridionaal accent produceren, en hoe dan ook lette er toch niemand op, het was een regelrechte janboel. Op het Gare d'Orsay werd ik onthaald op een stevige soep en op beschimpingen, ik moet erbij zeggen dat ik niet probeerde voor gedeporteerde door te gaan maar voor dwangarbeider, en daar waren die gaullisten niet zo dol op, dus kreeg ik de nodige scheldwoorden naar mijn hoofd geslingerd, net als de anderen, de arme kerels, en toen mochten we gaan, voor ons geen hotel Lutetia, in plaats daarvan de vrijheid. Ik ben niet in Parijs gebleven, daar kende ik te veel mensen van het slag dat je maar beter niet kon kennen, ik ben uit de stad vertrokken, had hier en daar een los baantje. Vervolgens is de situatie langzaamaan gestabiliseerd. Het fusilleren was al snel afgelopen, weldra namen ze niet eens meer de moeite om mensen in de gevangenis te stoppen. In die periode heb ik wat speurwerk verricht, en uiteindelijk kwam ik een oude bekende op het spoor. Hij had zich er goed doorheen geslagen, was vlotweg doorgestroomd van het ene naar het andere overheidsapparaat; met zijn vooruitziende blik had hij er indertijd

voor gezorgd dat de door hem aan ons bewezen diensten niet al te veel ruchtbaarheid hadden gekregen. Aanvankelijk wilde hij mij niet ontvangen, maar toen hij eenmaal begreep wie ik was, zag hij wel in dat hij weinig keus had. Ik kan niet zeggen dat het een plezierig gesprek was: er hing onmiskenbaar een stroeve, ongemakkelijke sfeer. Toch begreep hij dat wij gemeenschappelijke belangen hadden: ik wilde een baan vinden, hij wilde de zijne niet kwijt. Hij had een neef in Noord-Frankrijk, een voormalige zaakvoerder, die probeerde een bedrijfje op te zetten met behulp van drie Leavers die na het faillissement van een weduwe in beslag waren genomen. Die man nam mij in dienst en ik werd vertegenwoordiger, ik moest naar andere bedrijven toe om zijn kant te verkopen. Ik haatte dat werk; uiteindelijk kon ik hem ervan overtuigen dat ik hem beter van nut kon zijn als ik een organisatorische taak kreeg. Op dat gebied had ik dan ook de nodige ervaring opgedaan, al kon ik me daar net zomin op beroepen als op mijn doctorstitel. Het bedrijf groeide, vooral vanaf de jaren vijftig, toen ik contacten aanknoopte met de Bondsrepubliek en ons een plaats wist te verwerven op de Duitse markt. Ik had in die jaren gemakkelijk naar Duitsland terug gekund: veel ex-collega's leefden er in alle rust, sommige hadden een korte straf uitgezeten, andere hadden helemaal nergens last van gehad. Met mijn curriculum had ik me mijn naam en doctorstitel weer kunnen toe-eigenen, als oud-strijder en gedeeltelijk invalide had ik aanspraak kunnen maken op een pensioen, er zou niemand iets zijn opgevallen. Ik zou snel werk hebben gevonden. Maar wat was het belang, vroeg ik me af. Het recht boeide me in wezen even weinig als de handel, bovendien was ik uiteindelijk wel gewonnen geraakt voor het kantwerk, die verrukkelijke, harmonieuze schepping van de mens. Toen we genoeg getouwen hadden opgekocht, besloot mijn baas een tweede fabriek te openen, en de directie daarover vertrouwde hij toe aan mij. Die functie heb ik nog steeds, en ik blijf directeur tot aan mijn pensioen. Intussen ben ik getrouwd, zij het met enige tegenzin, maar hier in het Noorden was er eigenlijk geen ontkomen aan, het was een manier om de positie die ik had bereikt te verankeren. Ik heb een vrouw gekozen uit een goede familie, niet onaantrekkelijk, een keurige vrouw, en ik heb haar meteen bezwangerd, dan had ze iets omhanden. Helaas kreeg ze een tweeling, dat zit blijkbaar in de familie, in die van mij bedoel ik, één spruit was wat mij betreft meer dan genoeg geweest. Mijn baas gaf me een voorschot, ik kocht een riant huis niet ver van zee. En zo ben ik in de gezeten burgerij terechtgekomen. Dat was ook het beste. Na alles wat er was gebeurd, had ik vooral behoefte aan rust en

regelmaat. Door de loop die mijn leven had genomen, waren de dromen uit mijn jeugd stukgeslagen en in de periode waarin ik het Duitse Europa in alle richtingen had doorkruist, waren mijn angsten geleidelijk vervluchtigd. Toen ik uit de oorlog kwam was ik van binnen leeg, er restte me niets dan bitterheid en blijvende schaamte, als zand dat knarst tussen je tanden. Het kwam me dus wel goed uit, zo'n leven in overeenstemming met alle maatschappelijke conventies: een gerieflijk omhulsel, al bezie ik het vaak met ironie, soms met haat. Op deze weg voortgaand, hoop ik ooit de door Hiëronymus Nadal beschreven staat van genade te bereiken, die inhoudt dat je *nergens toe neigt, behalve tot nergens toe neigen*. Nu ga ik geleerde taal uitslaan; dat is een van mijn hebbelijkheden. Helaas voor de heiligheid ben ik nog niet van al mijn behoeften bevrijd. Van tijd tot tijd kwijt ik me nog van mijn echtelijke taak en dat doe ik plichtmatig, met weinig plezier en ook niet met overdreven afkeer, ter wille van de huiselijke vrede. En nu en dan, wanneer ik op zakenreis ben, neem ik de moeite om mijn oude gewoonten weer op te pakken; maar dat is alleen nog een kwestie van lichamelijk onderhoud. Ik heb er zo goed als geen belangstelling meer voor. Een mooi jongenslijf, een beeldhouwwerk van Michelangelo, het doet me allemaal niet veel meer: ik kan rustig blijven ademen. Het is of na een langdurige ziekte het eten niet meer smaakt; en wat doet het er dan toe of je rund- of kippenvlees eet? Je moet eten, dat is het enige. Eigenlijk heeft bijna niets voor mij nog enig belang. De literatuur, mogelijkerwijs, al kan dat ook alleen uit gewoonte zijn. Misschien wil ik daarom alles opschrijven: om mezelf wakker te porren, om te zien of ik nog iets kan voelen, of ik nog een beetje kan lijden. Een wonderlijk experiment.

Toch zou ik moeten weten wat lijden is. Alle Europeanen van mijn generatie zijn ermee in aanraking gekomen, al kan ik zonder valse bescheidenheid stellen dat ik meer ellende heb gezien dan de meesten. De mensen vergeten trouwens snel, dat merk ik dagelijks. Zelfs degenen die erbij waren, praten er bijna altijd over in louter pasklare gedachten en zinnen. Kijk alleen maar naar dat erbarmelijke proza van Duitse auteurs die over de strijd aan het oostfront schrijven: een walm van sentimentaliteit en een dode, afzichtelijke taal. Het proza van Herr Paul Carell bijvoorbeeld, een schrijver die de laatste jaren vrij veel succes heeft. Toevallig heb ik die Herr Carell gekend, in Hongarije, toen hij nog Paul Karl Schmidt heette en onder dekking van zijn minister Ribbentrop schreef wat hij werkelijk dacht, in gespierd, effectief proza: *Het joodse vraagstuk is geen kwestie van menselijkheid, geen kwestie van religie; het is uitsluitend een kwestie van politieke hy-*

giëne. Inmiddels heeft de achtenswaardige Herr Carell-Schmidt een formidabele prestatie geleverd door vier stomvervelende boeken te publiceren over de oorlog in de Sovjet-Unie, zonder dat het woord *jood* er één enkele keer in voorkomt. Ik kan het weten, ik heb ze gelezen: het viel niet mee, maar ik ben een doorzetter. De Franse schrijvers hier, lieden als Mabire en consorten, zijn geen haar beter. De communisten schrijven net zo, alleen vanuit het tegenovergestelde gezichtspunt. Waar zijn ze gebleven, zij die zongen *Kinderen, slijp je messen langs de stoepranden?* Ze houden zich koest, of ze zijn dood. Het is een en al gebabbel en aanstellerij, een voortdurend geploeter door een zouteloze brij waarin het wemelt van woorden als glorie, eer en heroïek, je wordt er zo moe van, niemand die echt iets zegt. Misschien ben ik onrechtvaardig, maar ik durf te hopen dat u me begrijpt. De televisie bestookt ons met cijfers, indrukwekkende getallen waarin de nullen zich aaneenrijgen; maar staat iemand van u weleens stil bij wat die getallen werkelijk betekenen? Wie van u heeft ooit geprobeerd een optelsom te maken van alle mensen die hij in zijn leven kent, of heeft gekend, en dat schamele getal te vergelijken met de getallen die hij op de televisie hoort, de beroemde *zes miljoen*, of *twintig miljoen*. Tijd voor een wiskundige benadering! Wiskunde is nuttig, ze opent perspectieven en verfrist de geest. Een beetje rekenwerk kan leerzaam zijn. Enig geduld dus alstublieft, en uw aandacht graag. Ik zal me beperken tot de twee gebieden waarop ik werkzaam ben geweest, zij het in een nietige rol: de oorlog tegen de Sovjet-Unie, en het vernietigingsprogramma dat in onze documenten officieel werd aangeduid als de *Endlösung der Judenfrage*, om dat fraaie eufemisme te gebruiken. Aan het westelijk front zijn de verliezen trouwens betrekkelijk gering gebleven. Ik ga uit van enigszins willekeurige basisgetallen: ik kan niet anders, op dit punt is iedereen het met elkaar oneens. Voor het totaal van de verliezen aan Russische kant hanteer ik het traditionele getal van twintig miljoen, in 1956 genoemd door Chroesjtsjov, met daarbij de aantekening dat Reitlinger, een Engelse auteur van grote naam, niet hoger uitkomt dan twaalf miljoen, en dat Erickson, een Schotse auteur van even grote zo niet grotere naam, er minimaal zesentwintig miljoen telt; het officiële sovjetcijfer steekt de stok dus duidelijk in het midden, met een miljoen speling. Wat de Duitse verliezen betreft – en dan bedoel ik alleen de in de USSR geleden verliezen – kunnen we ons baseren op het nog officiëlere en met Germaanse precisie vastgestelde getal van 6.172.373 voor het verlies aan manschappen in het Oosten tussen 22 juni 1941 en 31 maart 1945, een getal dat staat vermeld in een na de oorlog teruggevonden intern

rapport van het ОКН, het opperbevel van het leger, dat echter niet alleen de gesneuvelden omvat (ruim een miljoen), maar ook de gewonden (bijna vier miljoen) en de vermisten (gesneuvelden plus krijgsgevangenen plus gestorven krijgsgevangenen, ongeveer 1.288.000). Grofweg dus twee miljoen doden, want om de gewonden gaat het ons nu niet, na een zeer globale bijtelling van de iets meer dan vijftigduizend soldaten die tussen 1 april en 8 mei 1945 zijn gesneuveld, hoofdzakelijk in Berlijn, waaraan dan nog het miljoen moet worden toegevoegd van de burgers die naar schatting zijn gestorven toen de Russen Duitsland binnenvielen en de oostelijke bevolking op drift raakte, dus laten we zeggen drie miljoen in totaal. Wat de joden betreft kunnen we kiezen: het gebruikelijke getal is zes miljoen, al weten weinig mensen waar het vandaan komt (in Neurenberg beweerde Höttl dat hij dit getal van Eichmann had; maar volgens Wisliceny had Eichmann tegen zijn collega's het getal vijf miljoen genoemd; en op het moment dat de joden de vraag eindelijk aan Eichmann persoonlijk konden stellen, antwoordde deze dat het tussen de vijf en zes miljoen moest zijn, en in ieder geval vijf). Dr. Korherr, die voor Reichsführer-ss Heinrich Himmler de statistieken bijhield, kwam tot 31 december 1942 uit op iets minder dan twee miljoen, maar toen ik in 1943 een keer de gelegenheid had er met hem over te discussiëren, gaf hij toe dat zijn uitgangscijfers weinig betrouwbaar waren. De zeer gerespecteerde professor Hilberg ten slotte, een specialist op dit gebied die nauwelijks kan worden verdacht van vooringenomenheden, of althans van pro-Duitse opvattingen, noemt aan het slot van een uitvoerige argumentatie van negentien pagina's een getal van 5.100.000, wat grosso modo overeenkomt met de visie van wijlen Obersturmbannführer Eichmann. We nemen dus het getal van professor Hilberg, en dat brengt ons tot het volgende overzicht:

Sovjetdoden	20 miljoen
Duitse doden	3 miljoen
Subtotaal (oorlog in het Oosten)	23 miljoen
<i>Endlösung</i>	5,1 miljoen
Totaal	26,6 miljoen, met dien verstande dat 1,5 miljoen joden ook als sovjetdoden zijn geteld ('Sovjetburgers gedood door de Germaans-fascistische agressor', zoals cryptisch vermeld staat op het kolossale monument in Kiev).